

IODANIYADA AYOLLAR TA'LIMI VA IJTIMOY MAQOMINING TRANSFORMATSIYASI: MODERNIZATSIYA JARAYONLARI KONTEKSTIDA (1950–1990-YILLAR)

Alimbekova Yasmina

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Tarix yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Maqolada 1950–1990-yillarda Iordaniyada xotin-qizlarning ta'lim olish imkoniyatlari kengayishi va ijtimoiy maqomidagi o'zgarishlar o'rtasidagi bog'liqlik tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi ta'lim tizimidagi institutsional o'zgarishlarning ayollar kasbiy imkoniyatlari, oilaviy hayoti va jamoat ishtirokiga ta'sirini baholashdan iborat. Rasmiy demografik hisobot, xalqaro tashkilotlar hujjatlari, universitetlarning institutsional ma'lumotlari va ilmiy tadqiqotlar tarixiy-qiyosiy hamda manbashunoslik usullari asosida o'rganildi. Tahlilda ta'limga kirish, ta'lim natijalari va egallangan malakadan foydalanish imkoniyatlari bir-biridan farqlanadi. Maktablar va oliy ta'lim muassasalari tarmog'ining kengayishi ayollarning bilim olish yo'llarini ko'paytirgan; biroq bu jarayon iqtisodiy mustaqillik va siyosiy vakillikka avtomatik tarzda aylanmagan. Oila resurslari, hududiy sharoit, mehnat bozoridagi talab va jamoat faoliyatining institutsional imkoniyatlari ta'limning ijtimoiy natijalarini belgilovchi vositachi omillar sifatida talqin qilinadi. Maqolada ayollar ta'limi modernizatsiyaning ko'p yo'nalishli natijalarini ko'rsatuvchi tarixiy jarayon sifatida baholanadi. Statistik ko'rsatkichlarning qamrovi va retrospektiv tadqiqotlardan foydalanish chegaralari alohida tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: Iordaniya, ayollar ta'limi, modernizatsiya, ijtimoiy maqom, oliy ta'lim, gender munosabatlari, bandlik, ijtimoiy mobillik.

Abstract: This article examines the relationship between the expansion of women's access to education and changes in their social status in Jordan between 1950 and 1990. It assesses how institutional developments in education were associated with women's occupational opportunities, family lives and public

participation. An official demographic survey, international institutional records, university histories and scholarly studies are examined through historical comparison and source criticism. The analysis distinguishes access to education, educational attainment and opportunities to use acquired qualifications. The expansion of schools and higher education institutions broadened women's educational pathways, but did not automatically translate into economic independence or political representation. Household resources, geographical conditions, labour demand and the institutional space for public activity are treated as mediating factors. Women's education is interpreted as a historical process revealing the uneven social outcomes of modernisation. Particular attention is paid to the population coverage of statistical indicators and the limits of using retrospective research to interpret the period under study.

Keywords: Jordan, women's education, modernisation, social status, higher education, gender relations, employment, social mobility.

Аннотация: В статье анализируется взаимосвязь расширения доступа женщин к образованию и изменения их социального статуса в Иордании в 1950–1990 годах. Цель исследования заключается в оценке связи институциональных преобразований образовательной системы с профессиональными возможностями женщин, их семейной жизнью и общественным участием. Официальный демографический отчёт, документы международных организаций, сведения об истории университетов и научные исследования рассматриваются с применением историко-сравнительного метода и критики источников. Разграничиваются доступ к образованию, достигнутый образовательный уровень и возможности использования приобретённой квалификации. Расширение сети школ и учреждений высшего образования увеличило образовательные возможности женщин, однако не обеспечило автоматического перехода к экономической самостоятельности и политическому представительству. Семейные ресурсы, территориальные условия, спрос на труд и институциональные возможности общественной

деятельности рассматриваются как факторы, опосредующие социальные результаты образования. Особое внимание уделяется охвату статистических показателей и пределам использования ретроспективных исследований.

Ключевые слова: Иордания, женское образование, модернизация, социальный статус, высшее образование, гендерные отношения, занятость, социальная мобильность.

Kirish

XX asrning ikkinchi yarmida Iordaniyada ta'limning kengayishi davlat qurilishi va jamiyatdagi kasbiy imkoniyatlar o'zgarishi bilan bog'liq kechdi. Xotin-qizlar ta'limini shu jarayon doirasida o'rganish modernizatsiyaning ijtimoiy mazmunini aniqlashga yordam beradi. Maktabga borish imkoniyatining paydo bo'lishi, o'rta ta'limni tugatish va oliy ma'lumot olish bir-birini davom ettiradigan, ammo har bir bosqichda alohida shartlar talab etadigan jarayonlardir. Shuning uchun ayollar ta'limi tarixini muassasalar sonining o'sishi bilan cheklash ularning hayotida yuz bergan o'zgarishlarning faqat bir qismini yoritadi.

Maqolaning asosiy ilmiy muammosi quyidagicha qo'yiladi: ta'lim olish imkoniyatlari kengaygan sharoitda ayollarning bilim va malakasi qanday ijtimoiy imkoniyatlarga aylangan va bu o'zgarishning chegaralari nimalardan iborat bo'lgan? Ushbu savol ta'lim, bandlik va ijtimoiy maqomni bir xil hodisa sifatida talqin qilmaslikni talab etadi. Diplom kasb egallash uchun muhim shart bo'lishi mumkin, lekin ish o'rnini mavjudligi, daromad ustidan nazorat yoki siyosiy qarorlar qabul qilishdagi ishtirokni o'z-o'zidan kafolatlamaydi. Maqola ana shu bosqichlar o'rtasidagi munosabatni tarixiy dalillar yordamida tushuntirishga qaratilgan.

1950–1990-yillar oralig'i ta'lim infratuzilmasining rivojlanishi, milliy universitetlar ochilishi va ayollar jamoat ishtiroki imkoniyatlarini birgalikda kuzatish uchun tanlandi. 1990-yil davrning yuqori chegarasi hisoblanadi; 1990-yillarning keyingi voqealari maqolaning mustaqil tadqiqot obyekti emas. Keyinchalik e'lon qilingan asarlar tarixiy jarayonlarni retrospektiv o'rganish uchun qo'llanadi. Bunda

asarning nashr yili bilan undagi dalilning tegishli davri farqlanadi. Xususan, 1990-yilgi aholi va oila salomatligi so'rovi natijalari 1992-yilda chop etilgan bo'lsa-da, maqolaning xronologik doirasiga kiradi [6].

Tadqiqotning dolzarbligi ta'lim natijasini faqat o'qishga qabul yoki bitiruv ko'rsatkichlari bilan baholash yetarli emasligida namoyon bo'ladi. Iordaniya misolida bilim olishning oilaviy qarorlar, kasbiy tanlov va avlodlararo imkoniyatlarga munosabatini tahlil qilish mumkin. Maqolaning vazifalari ta'lim kengayishining institutsional asoslarini aniqlash, ayollar uchun mavjud ta'lim yo'llarini qiyoslash, ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi bog'liqlikni baholash hamda ijtimoiy maqom tushunchasining turli o'lchovlarini ajratishdan iborat. Tadqiqot yangiligi da'vosi yangi arxiv hujjatini aniqlashga emas, turli manbalardagi dalillarni yagona tahliliy muammo doirasida qiyosiy talqin qilishga asoslanadi.

Adabiyotlar tahlili va nazariy yondashuv

Iordaniyada ayollar ta'limiga oid adabiyotlarda institutsional rivojlanish, oilaning resurslari va ta'limning keyingi hayotga ta'siri turli usullar bilan o'rganiladi. Ragui Assaad va Mohamed Saleh mahalliy maktablar ta'minoti bilan avlodlararo ta'lim mobilligi munosabatini tahlil qiladi. Mualliflar asosiy davlat maktablarining mahalliy mavjudligi ota-onalar ta'limi va farzandlar ta'limi o'rtasidagi bog'liqlikni zaiflashtirishi mumkinligini aniqlaydi. Ularning natijasida o'rta bosqichdagi maktablar ta'minoti uchun xuddi shunday ta'sir tasdiqlanmagan [2]. Bu farq maqola uchun muhim: ta'limning har bir bosqichi tengsizlikni bir xil darajada kamaytiradi, degan taxmin asosli emas.

Hongliang Zhang va Ragui Assaad tadqiqotida qizlar o'qishi mumkin bo'lgan mahalliy maktablarning ochilishi ta'lim davomiyligi va tug'ilish natijalari bilan bog'lanadi. Mualliflar maktabga kirish imkoniyati oshishining mehnat bozoridagi ishtirokka sezilarli ta'sirini aniqlamagan [3]. Rebecca Miles esa Iordaniyada bandlik va ishsizlikni gender munosabatlari doirasida o'rganadi; uning tarixiy sharhida 1970–1980-yillardagi davlat siyosati bilan ayollar mehnat ishtiroki

oʻrtasidagi bogʻliqlik koʻrsatilgan [5]. Bu ishlar taʼlimdan bandlikka oʻtish jarayonini alohida tadqiq qilish zarurligini asoslaydi.

Assaad, Hendy, Lassassi va Yassin taʼlim darajasi oshishi bilan ayollar mehnat bozoridagi ishtiroki sustligi oʻrtasidagi tafovutni MENA paradoksi tushunchasi orqali izohlaydi. Ularning asosiy empirik tahlili 2000-yillardagi imkoniyatlar tuzilmasiga tegishli boʻlib, davlat sektoridagi imkoniyatlar qisqarishini muhim omil sifatida koʻrsatadi [4]. Mazkur maqolada bu natija 1950–1990-yillarga tayyor hukm sifatida koʻchirilmaydi. Undan taʼlimning natijalari ishchi kuchi taklifi bilan birga ish beruvchilar talabi va ish oʻrinlarining tuzilishiga ham bogʻliqligini anglash uchun foydalaniladi.

Nazariy jihatdan modernizatsiya davlat boshqaruvi, xizmatlar va bilimga asoslangan faoliyatning kengayishi bilan bogʻliq institutsional oʻzgarish sifatida talqin qilinadi. Biroq uning mavjudligi jamiyatdagi barcha munosabatlar bir yoʻnalishda oʻzgarishini anglatmaydi. Ayol universitetda taʼlim olishi bilan oilaviy majburiyatlarni bajarishi bir paytda davom etishi mumkin. Shu sababli maqolada anʼana va modernizatsiya muvofiqsiz ikki holat sifatida emas, bir-biriga taʼsir qiluvchi amaliy munosabatlar sifatida oʻrganiladi. Bu yondashuv diniy, hududiy yoki oilaviy muhitni barcha ayollar uchun bir xil tajriba sifatida umumlashtirishdan saqlaydi.

Ijtimoiy maqom bu yerda toʻrtta oʻlchovni qamrab oladi: bilim va malaka olish; daromad keltiruvchi faoliyatga kirish; oilaviy qarorlardagi ishtirok; jamoat hayotida fikr bildirish imkoniyati. Mazkur oʻlchovlar bir-biriga bogʻliq boʻlsa-da, ularni almashtirib ishlatish mumkin emas. Masalan, taʼlim davomiyligining oshishi kasbiy tayyorgarlikni bildiradi, ammo daromad ustidan mustaqil nazoratni isbotlamaydi. Ushbu tushunchaviy farqlash tarixiy materialni tartibga solish va dalilning qaysi xulosani qoʻllab-quvvatlashini aniqlash uchun xizmat qiladi.

Tadqiqot materiallari va metodlari

Tadqiqot tarixiy-tahliliy adabiyotlar sharhi va eʼlon qilingan hujjatlarning qiyosiy talqinidan iborat. Birlamchi material sifatida Iordaniya statistika idorasi va hamkor tashkilotlar tayyorlagan 1990-yilgi demografik hisobot, UNRWA faoliyati

haqidagi davriy hujjatlar hamda universitetlarning institutsional tarixlari qo'llanadi. Ilmiy maqolalar tarixiy jarayonlarni tushuntirish va muqobil talqinlarni tekshirish uchun ishlatiladi. Jordanian Women's Unionning o'z tarixi haqidagi axboroti esa tashkilotning institutsional xotirasini ifodalaydi. Ushbu manba butun mamlakat ayollar harakati tarixining yagona va yakuniy bayoni sifatida olinmaydi.

Tarixiy-qiyosiy usul yordamida maktab, universitet va kasbiy tayyorgarlik yo'llari o'zaro qiyoslanadi. Manbashunoslik tahlilida hujjat muallifi, tuzilgan vaqti, ma'lumotning qamrovi hamda bayon maqsadi hisobga olinadi. Universitetning ochilgan sanasi uning tarixiga oid ishonchli ko'rsatkich bo'lishi mumkin, biroq u ayol talabalar soni yoki bitiruvchilarning bandligini ifodalamaydi. Tashkilotning faoliyatidagi uzilishlar siyosiy muhitni yoritadi, ammo bunday uzilishdan barcha ayollarning ta'limdan chetlatilgani haqidagi xulosani chiqarib bo'lmaydi.

Statistik tahlil nashr etilgan ko'rsatkichlarni tavsifiy qiyoslash bilan cheklanadi. Yangi so'rov, intervyu yoki ekonometrik hisob-kitob o'tkazilmagan. 1990-yilgi so'rovning individual suhbatlari 15–49 yoshdagi avval turmush qurgan 6 461 ayolni qamrab olgan; asosiy hisobot 8 333 uy xo'jaligi ma'lumotiga tayanadi [6, xv-b.]. Shu sababli bu tanlanmadagi ayollarga oid natijalarni turmush qurmagan qizlar yoki barcha yoshdagi ayollar uchun umumiy ko'rsatkich sifatida qo'llash to'g'ri emas. Uy xo'jaligi a'zolariga oid ma'lumotlar bilan individual ayollar anketasining qamrovi ham farqlanadi.

Maqolada sababiy ta'sir bilan statistik bog'liqlik ajratiladi. Ta'limi yuqoriroq ayollarda tug'ilish ko'rsatkichi pastroq bo'lishi ta'limning yolg'iz o'zi bu farqni yuzaga keltirganini isbotlamaydi: daromad, yosh, yashash joyi va xizmatlar mavjudligi ham ta'sir qilishi mumkin. Retrospektiv ekonometrik ishlarning xulosalari mualliflarning natijalari sifatida beriladi; ular ushbu maqolada qayta hisoblangan deb taqdim etilmaydi. Tahlilning chegarasi shundaki, mamlakat miqyosidagi to'liq yillik qator va individual hayot tarixlari mavjud materiallar asosida qayta tiklanmagan. Natijalar tekshirilgan ayrim tarixiy dalillar va ularning qiyosiy talqiniga tayanadi.

Natijalar va ularning tarixiy tahlili

1-jadval. Ta'lim va jamoat ishtirokiga oid asosiy institutsional bosqichlar

Yil	Tekshirilgan institutsional voqea	Manba
1957	UNRWA hisobotida ayollar uchun 40 o'rinli pedagogik markaz qayd etilgan	[10]
1962	Iordaniya universiteti tashkil etilgan	[7]
1971– 1972	UNRWA hisobotida Amman tayyorlov markazi ochilishi qayd etilgan	[14]
1974	Ayollarning parlament saylovida ovoz berish va nomzod bo'lish huquqi tan olingan	[13]
1976	Yarmuk universitetining birinchi o'quv yili boshlangan	[8]
1986	Iordaniya fan va texnologiya universiteti tashkil etilgan	[9]
1989	Ayollar parlament saylovida ovoz berish va nomzod bo'lish huquqlaridan foydalangan	[13]

Jadval muassasalarning rivojlanishi va siyosiy imkoniyatlar o'zgarishini bir vaqt oralig'ida qiyoslash uchun tuzildi. Undagi voqealar bir-birining bevosita sababi sifatida ko'rsatilmaydi.

1950–1960-yillarda ta'lim imkoniyatlarining institutsional asoslari

Davrning boshlanishida ayollar ta'limi masalasini bilim olishga talab va ta'lim xizmatining mavjudligi o'rtasidagi munosabat orqali o'rganish maqsadga muvofiq. Oilaning qizini o'qitish istagi bo'lishi maktabga muntazam qatnashish uchun yetarli emas: muassasa yaqinligi, yo'l xarajati va davomiy ta'lim imkoniyati talab qilinadi. Shuning uchun maktablar tarmog'ining kengayishini davlat siyosatining umumiy ko'rsatkichi sifatida emas, qizlarning kundalik hayotida amalda foydalanilishi mumkin bo'lgan imkoniyat sifatida baholash zarur.

1950-yillardagi muhim institutsional yo'llardan biri UNRWA doirasida pedagogik tayyorgarlikni tashkil etish bo'lgan. Agentlikning 1957-yilgi hisobotida o'sha davrda Iordaniyada erkaklar uchun 100 va ayollar uchun 40 o'rinli ikki o'qituvchilar tayyorlash markazi ochilgani qayd etiladi [10]. Bu raqamlar mamlakatdagi barcha pedagogik ta'lim o'rinlari sonini anglatmaydi. Shuningdek, davr hujjatlarida Iordaniya nomi bilan berilgan hududiy qamrov o'sha vaqtdagi G'arbiy Sohilni ham o'z ichiga olishi mumkinligi hisobga olinishi kerak. Dalilning mazmuni ayollar uchun alohida kasbiy ta'lim kanali shakllanganini ko'rsatishdan iborat.

Pedagogik tayyorgarlikning tahliliy ahamiyati ta'lim va kasb o'rtasidagi yaqin munosabatda namoyon bo'ladi. O'qituvchilar tayyorlanishi kelajakdagi maktab faoliyati uchun kadrlar bazasini yaratadi. Ayollarni pedagogik faoliyatga tayyorlash esa qizlarning ta'limiga oid institutsional imkoniyatlar bilan birga o'rganilishi lozim. Biroq markazning ochilishi uning barcha bitiruvchilari ish bilan ta'minlangani yoki bu hodisa oilalarning qarashlarini darhol o'zgartirganini bildirmaydi. Bunday natijalar haqida aniq xulosa chiqarish uchun bitiruvchilar va ishga joylashish hujjatlari talab etiladi.

Bu davrni baholashda davlat maktablari, xalqaro tashkilotlar va oilalarni turli vazifalarni bajargan ishtirokchilar sifatida ko'rish lozim. Ta'lim xizmatini tashkil etish va undan foydalanish qarori bir xil darajadagi jarayonlar emas. Muassasa mavjudligi oilaning iqtisodiy hisob-kitobiga, oilaviy qaror esa ta'lim tizimiga bo'lgan talabga ta'sir qiladi. Shu munosabatdan kelib chiqib, ayollar ta'limini yuqoridan amalga oshirilgan islohotning sodda natijasi deb emas, institutsional ta'minot bilan kundalik qarorlar o'rtasidagi bog'liqlik sifatida talqin qilish mumkin.

Maktabga kirish va ta'limni davom ettirish o'rtasidagi farq

Ta'limga kirishning kengayishi avvalo boshlang'ich imkoniyatlarni ko'paytiradi. Biroq maktabga qabul qilingan qizlarning barchasi o'rta bosqichni tugatishi shart emas. Bosqichlar o'rtasidagi o'tishda xarajat, masofa, oilaviy vazifalar va o'qishni davom ettirishdan kutiladigan foyda alohida ahamiyatga ega. Shu bois

maktab yoshidagi qizlar qamrovi, o'qishni yakunlash va diplom olish ko'rsatkichlari ketma-ket, lekin mustaqil indikatorlar sifatida tekshirilishi kerak. Birinchi bosqichdagi o'sishni keyingi barcha bosqichlardagi teng imkoniyatlarning isboti sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan yetarli emas.

Mahalliy ta'lim infratuzilmasining avlodlararo ta'sirini o'rgangan Assaad va Salehning natijalari shu nuqtani mustahkamlaydi. Ular asosiy maktablar ta'minoti kengayganda farzandning ta'limi ota-onaning ta'lim darajasiga kamroq bog'liq bo'lishini ko'rsatadi [2]. Bu natijadan chiqariladigan tahliliy xulosa shuki, maktabning yaqinlashuvi oilaning oldindan mavjud resurslariga qaramlikning ayrim jihatlarini kamaytirishi mumkin. Biroq tengsizlikning boshqa manbalari, jumladan davomiy o'qish xarajatlari yoki kasbiy tanlovdagi tafovutlar saqlanishi ehtimoli bor. Imkoniyatning kengayishi tengsizlikning to'liq yo'qolishi bilan bir xil emas.

1988-yilgi ta'lim qonuni haqidagi Iordaniya milliy hisobotida ta'lim tizimining huquqiy asoslari ko'rsatiladi [11]. Bunday hujjatlar davlatning ta'limga oid maqsadlarini aniqlash uchun muhim. Ularning amaliy natijasini esa o'quvchilar davomati, bosqichlararo o'tish va ta'limni tugatish orqali tekshirish lozim. Qonuniy majburiyat bilan xizmatning joylarda mavjudligi o'rtasida farq bo'lishi mumkin. Aynan shu farq ayollar ta'limini muassasalar va oilalar darajasida birgalikda o'rganishni talab etadi.

Oliy ta'lim tarmog'ining kengayishi va ayollar uchun yangi yo'llar

Iordaniya universitetining 1962-yilda tashkil etilishi mamlakat ichida universitet ta'limi uchun muhim institutsional asos yaratdi [7]. Yarmuk universitetining birinchi o'quv yili 1976-yil 9-oktabrda boshlangan [8]. Iordaniya fan va texnologiya universiteti esa 1986-yilda mustaqil oliy ta'lim muassasasi sifatida tashkil etilgan [9]. Ushbu sanalar ta'lim tarmog'i kengayishining turli bosqichlarini ko'rsatadi. Har bir muassasaning ochilishi ayollar qatnashuvi haqidagi alohida statistik ma'lumot bilan tekshirilishi kerak; sanalarning o'zi gender tengligi darajasini belgilamaydi.

Universitetning mamlakat ichida mavjudligi ayollar ta'limini tahlil qilishda bir necha masalani ochadi. Xorijga borish bilan mahalliy muassasada o'qish turlicha xarajat va yashash sharoitlarini talab qiladi. Hududda yangi universitet ochilishi ayrim oilalar uchun bu farqni kamaytirishi mumkin. Ammo bunday institutsional o'zgarishning aynan ayollarga ta'sirini aniqlash uchun talabalarni yashash joyi, oilaviy resurslari va jinsi bo'yicha qiyoslash zarur. Maqolada universitetlar kengayishi imkoniyatlar ko'payishining dalili sifatida baholanadi; ularning individual qarorlarga ta'siri esa tushuntirilishi lozim bo'lgan mexanizm sifatida ko'riladi.

1987-yil bo'yicha mamlakat sharhida universitetlarda qariyb 29 ming talaba, jumladan 11 ming ayol ta'lim olgani; community college deb ataladigan ikki yillik kollejlarda esa qariyb 31 ming talabaning 17 minge ayol bo'lgani qayd etilgan [1, Education bo'limi]. Bu taqribiy sonlar ikki turdagi muassasada ayollar ishtiroki tarkibi farqlanganini ko'rsatadi. Ularni barcha ayollarning oliy ma'lumotga ega bo'lish ulushi sifatida talqin qilib bo'lmaydi. Shuningdek, mazkur ikki toifadagi sonlarni avtomatik qo'shib, barcha oliy ta'lim muassasalari uchun to'liq yakuniy jami deb berish to'g'ri emas.

Universitet va ikki yillik kollejlarning mavjudligi ta'lim yo'llari xilma-xilligini ko'rsatadi. Qisqaroq dastur, kasbiy yo'nalish va keyingi o'qishni davom ettirish imkoniyati turli ehtiyojlarga javob berishi mumkin. Ammo muayyan ta'lim yo'lida ayollar ko'proq bo'lishi uning barcha ayollar uchun afzal yoki majburiy tanlov bo'lganini isbotlamaydi. Tahlilda qabul shartlari, o'quv dasturi, xarajat va kelajakdagi ish imkoniyati birgalikda hisobga olinishi kerak. Ta'limdagi raqamli qatnashuvni o'qish sifatidan va tanlov erkinligidan ajratmasdan baholash lozim.

Kasbiy tayyorgarlikning ta'lim va bandlik orasidagi o'rni

Ayollar ta'limida kasbiy dasturlar umumiy bilim bilan muayyan faoliyatga tayyorgarlikni bog'laydi. UNRWAning 1971–1972-yillardagi hisobotida Amman tayyorlov markazining ochilgani qayd etilgan [14]. Bunday markazlarning tarixiy ahamiyati universitet ta'limidan tashqari kasb o'rganish yo'llari mavjudligini

ko'rsatishidir. Markaz ochilish sanasi bilan undagi dasturlarning keyingi o'zgarishlarini farqlash kerak; hozirgi dasturlar ro'yxatini aynan 1970-yillarga ko'chirish mumkin emas. Xuddi shuningdek, markazning umumiy quvvatini ayol bitiruvchilar yoki ishga joylashganlar soniga tenglashtirish asossiz bo'ladi.

Kasbiy tayyorgarlikning ijtimoiy natijasini o'quv dasturi va mehnat talabi o'rtasidagi moslik orqali baholash mumkin. Bitiruvchi bilim olgan bo'lishi mumkin, biroq ushbu bilim talab qilinadigan ish o'rni yetarli bo'lmasa, malaka daromadga aylanmaydi. Aksincha, ish beruvchining talabi mavjud bo'lsa ham, ish joyiga qatnov, ish vaqti yoki oiladagi parvarish vazifalari ishga kirishni qiyinlashtirishi mumkin. Bu omillar maqolada Iordaniyaning barcha hududlari uchun hisoblangan natija sifatida emas, kasbiy imkoniyatning amalda ro'yobga chiqishini tushuntiruvchi tahliliy shartlar sifatida ajratiladi.

Ta'lim yo'nalishi ham muhim. Ayollarning muayyan kasblarda to'planishini faqat shaxsiy xohish bilan izohlash yetarli bo'lmaydi; mavjud dasturlar, ish o'rinlari va oilaviy kutishlar tanlovni cheklashi mumkin. Shu bilan birga, kasbiy taqsimot haqidagi aniq xulosa jins bo'yicha yo'nalishlar statistikasiz chiqarilmasligi kerak. Mazkur farqlash maqolada ta'limning foydasini inkor etmasdan, uning ijtimoiy natijalari qaysi sharoitlarda yuzaga chiqishini tekshirishga imkon beradi. Malaka olish jarayoni va undan foydalanish imkoniyati ikkita alohida institutsional masaladir.

Ta'lim va bandlik o'rtasidagi nomutanosiblik

Ayollarning ishchi kuchidagi ulushi va ayollarning mehnat bozoridagi ishtirok darajasi ikki xil statistik ko'rsatkichdir. Birinchisida maxraj barcha ishchi kuchi yoki manbada belgilangan ishlovchi aholi bo'lsa, ikkinchisida tegishli yoshdagi ayollar soni turadi. Masalan, mamlakat sharhida 1986-yilda ayollar ishlovchi aholining 12 foizidan sal ko'prog'ini tashkil etgani qayd etilgan [1, Labor Force bo'limi]. Ushbu raqamni ayollarning atigi 12 foizi ishlagan yoki ish izlagan, deb qayta bayon qilish noto'g'ri. Bunday chalkashlik ta'limdagi qatnashuv bilan bandlikni qiyoslashda soxta xulosa hosil qiladi.

Maqolaning tahliliy natijasi ta'lim ko'rsatkichlari va bandlik ko'rsatkichlarini bevosita foizlar orqali tenglashtirish emas, ular o'rtasidagi o'tish shartlarini ajratishdan iborat. Ta'lim ishchi kuchi sifatini yaxshilashi mumkin. Ishga joylashish esa bo'sh ish o'rni, malakaning mosligi va nomzodning ishga kirish imkoniyatiga bog'liq. Shu sababli bitiruvchilar soni ortishi bilan bandlikning ayni sur'atda oshishini kutish uchun qo'shimcha asos kerak. Talabalar soni ma'lum bir vaqtdagi ta'lim kontingentini, ishlovchilar soni esa turli yosh va ta'lim bosqichidagi shaxslarni qamrab oladi.

Milesning tadqiqoti ishga kirish va ishsizlikni gender tizimi doirasida o'rganish zarurligini ko'rsatadi [5]. Bu nuqtadan kelib chiqib, ayollarning ishlamasligini ta'lim yetishmasligi yoki birgina an'anaviy qarash bilan izohlash cheklangan yondashuvdir. Ish sharoiti va mavjud imkoniyatlarni ham tekshirish kerak. Tarixiy tahlilda davlat siyosati ayrim davrlarda imkoniyat yaratganini aniqlash bilan uning keyingi natijalarini ajratish muhim: 1970–1980-yillarda yuz bergan jarayon haqida keyingi davr ishsizligi ma'lumotlari asosida yakuniy hukm chiqarish mumkin emas.

MENA paradoksi doirasidagi keyingi tadqiqotlar ta'lim va mehnat bozorini alohida institutlar sifatida o'rganishning foydasini namoyon qiladi [4]. Biroq ushbu maqolaning tarixiy xulosasi ularning 2000-yillarga oid hisob-kitoblarini 1980-yillarga tatbiq etishga tayanmaydi. Maqolada nomutanosiblik institutsional savol sifatida qo'yiladi: ta'lim olgan ayol uchun mos ish imkoniyati mavjudmi va uni egallashga qanday shartlar ta'sir qiladi? Bu savol malakali ayollarni faqat mehnat resursi sifatida emas, qaror qabul qiluvchi va oilaviy vazifalari mavjud shaxs sifatida o'rganishga imkon beradi.

Oilaviy hayot va demografik o'zgarishlar

1990-yilgi so'rovda ta'lim darajasiga ko'ra tug'ilish ko'rsatkichlari farqlangan: o'rta ta'limdan keyingi bosqichda o'qigan ayollar uchun jamlangan tug'ilish koeffitsiyenti qariyb to'rt, ta'lim olmagan ayollar uchun esa yettiga yaqin deb berilgan [6, xv-b.]. Bu ko'rsatkich kuzatilgan tug'ilish intensivligi asosida

hisoblanadigan demografik o'lchovdir; uni har bir ayolning amalda tug'gan farzandlari soni deb tushunish noto'g'ri. Farq ta'lim bilan oilaviy-demografik jarayonlarni birgalikda o'rganishga asos beradi, ammo o'z-o'zidan sababiy ta'sirni isbotlamaydi.

Ta'lim va oilaviy qarorlar o'rtasidagi munosabatda bilim, axborot olish va hayot yo'lini rejalashtirish kabi mexanizmlarni farqlash mumkin. Ta'lim davom etayotgan paytda oila qurish qarori bilan keyinchalik kasb egallash qarori o'zaro ta'sir qilishi ehtimoli bor. Lekin bunday munosabatni barcha ayollarga bir xil ta'sir etgan tarixiy qoida deb olish mumkin emas. Ta'limi yuqori guruh bilan ta'limi past guruh orasidagi yosh va hudud farqlari ham natijaga ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun demografik ma'lumotni ayollar mustaqilligining yagona o'lchovi sifatida ishlatish ilmiy jihatdan yetarli emas.

Zhang va Assaad maktablar ochilgan vaqtni ayollarning bolalikdagi ta'lim sharoiti bilan bog'lab, maktab imkoniyati ta'lim davomiyligiga va keyingi tug'ilish natijalariga ta'sir qilganini aniqlaydi [3]. Ushbu maqola uchun bu tadqiqot ta'limning oilaviy natijasini iqtisodiy bandlikdan ajratish imkonini beradi. Ammo u 2024-yilda e'lon qilingan retrospektiv tahlil bo'lib, uning barcha koeffitsiyentlarini 1950–1990-yillar uchun umumiy milliy ko'rsatkich sifatida berish mumkin emas. Natijalar o'z tanlanmasi va identifikatsiya usuliga bog'liq.

Oiladagi mavqe masalasida ham ta'lim natijasini ehtiyotkorlik bilan baholash lozim. Ma'lumotli bo'lish oilaviy suhbatda fikr bildirish uchun resurs yaratishi mumkin, lekin qaror ustidan yakuniy nazoratning kimga tegishli ekanini avtomatik aniqlamaydi. Ishlash bilan mustaqil daromadni boshqarish ham bir xil holat emas. Shu bois ta'limning oilaviy ta'sirini o'rganishda nikoh yoshi va tug'ilish kabi ko'rsatkichlar bilan birga qaror qabul qilish amaliyotlari haqidagi individual ma'lumotlar zarur. Mazkur maqola bunday amaliyotlar yuzasidan yangi miqdoriy natija da'vo qilmaydi.

Jamoat faoliyati va siyosiy imkoniyatlar

Ayollar jamoat ishtirokining tarixida tashkilotlar faoliyatini alohida o'rganish muhim. Jordanian Women's Unionning o'z tarixiy bayonida tashkilot 1957-yilda tugatilgani, 1974-yilda qayta tashkil etilgani va 1981-yilda yana yopilgani qayd etiladi [12]. Ushbu sanalar tashkilotning o'z institutsional xotirasidan olingan. Ular ayollar faolligi uchun tashkiliy maydon barqaror bo'lmaganini ko'rsatadi, biroq mamlakatdagi barcha ayollar tashkilotlarining aynan bir vaqtda yoki bir xil sharoitda faoliyat yuritganini anglatmaydi.

Parlamentlararo ittifoq ma'lumotlariga ko'ra, Iordaniyada ayollarga parlament saylovida ovoz berish va nomzod bo'lish huquqi 1974-yilda berilgan. Ovoz berish huquqi 1984-yilgi qo'shimcha saylovlarda, ovoz berish va nomzod bo'lish imkoniyatlari esa 1989-yilda amalda qo'llangan [13]. Bu dalil huquqning tan olinishi bilan undan foydalanish vaqti o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. Huquqqa ega bo'lish, nomzod sifatida qatnashish va saylangan vakil bo'lish ketma-ket, ammo mustaqil holatlardir; ularni bitta natija sifatida berish mumkin emas.

Ta'lim jamoat faoliyatida hujjat bilan ishlash, tashkilot faoliyatini yuritish va muammolarni ifodalash uchun foydali resurs bo'lishi mumkin. Biroq siyosiy ishtirok uchun ochiq tashkiliy maydon va amalda foydalanish mumkin bo'lgan tartiblar ham talab etiladi. Tashkilotning yopilishi yoki faoliyati cheklanishi haqidagi dalil shuni ko'rsatadiki, bilim va ko'nikma mavjudligi jamoat faoliyati uchun yetarli shart emas. Maqolaning talqinida ta'limning siyosiy natijasi institutsional imkoniyat bilan birgalikda baholanadi; ta'lim darajasi siyosiy vakillikka tenglashtirilmaydi.

Ayollarning ijtimoiy maqomini baholashda faqat parlamentdagi o'rinlar soniga tayanish ham yetarli emas. Jamoat ishtiroki ta'lim, kasbiy uyushmalar va tashkilot faoliyatidagi turli amaliyotlarni qamrab olishi mumkin. Ammo bu yo'nalishlar bir-birining o'rnini bosmaydi: tashkilot ishida qatnashish parlament vakilligi haqida dalil bermaydi. Shu sababli maqolada siyosiy huquqlar sanalari ta'lim statistikasi bilan qo'shib yagona muvaffaqiyat ko'rsatkichi yaratilmaydi. Ular

modernizatsiyaning turli sohalari bir vaqtda va bir xil sur'atda o'zgarmaganini tekshirish uchun qiyoslanadi.

Hududiy va ijtimoiy tafovutlarni hisobga olish

Milliy darajadagi o'rtacha ko'rsatkich ayollarning tajribasi bir xil bo'lganini anglatmaydi. Maktabga qatnov masofasi, o'qishni davom ettirish xarajati va yaqin atrofdagi ish imkoniyatlari joylar bo'yicha farq qilishi mumkin. Shu sababli ta'limdagi o'sishni shahar va qishloq, yosh avlodlar hamda oilaviy resurslar kesimida tekshirish zarur. Ushbu maqolada ayrim hududiy tafovutlar uchun yangi koeffitsiyentlar hisoblanmaydi; tafovutlar milliy ko'rsatkichlarni talqin qilish chegarasi sifatida ajratiladi. Bu usul barcha ayollar uchun umumiy va bir yo'nalishdagi transformatsiya haqida ortiqcha xulosa chiqarishdan saqlaydi.

Falastinlik qochqinlar bilan bog'liq ta'lim xizmatlarini o'rganishda qochqinlik holati, fuqarolik va tarixiy hududiy qamrovni farqlash kerak. UNRWA hujjatlarida qayd etilgan ta'lim kontingenti davlat maktablaridagi barcha o'quvchilar bilan bir xil guruh emas. Shuningdek, 1967-yilgacha Iordaniya doirasida keltirilgan ma'lumotlar bilan keyingi Sharqiy Sohil ma'lumotlarini geografik jihatdan tekshirmasdan bitta uzluksiz qatorga birlashtirish mumkin emas. Ushbu masala ayollar ta'limi tarixida manbadagi tasnif va hududni aniqlashning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi.

Tahlil uchun yana bir muhim farq davr va avlod o'rtasidadir. 1980-yilda tug'ilgan qizning keyingi oliy ta'limi 1980-yilning universitet statistikasi hisoblanmaydi. Xuddi shuningdek, 1990-yilgi ayollar ta'lim darajasi turli yillarda maktabga borgan avlodlar natijalarini o'z ichiga oladi. Shuning uchun vaqt bo'yicha qiyosda maktab ochilgan yil, shaxsning ta'lim yoshi va natija kuzatilgan yil alohida ko'rsatilishi kerak. Bu talab retrospektiv ishlarni tarixiy maqolaga qo'shishda ayniqsa zarur: yosh kohortaga oid natija muayyan kalendar yilining umumiy ko'rsatkichiga aylantirilmasligi lozim.

Muhokama

Manbalar qiyosi ayollar ta'limini uch bosqichli jarayon sifatida o'rganish mumkinligini ko'rsatadi. Dastlab ta'lim xizmatiga kirish imkoniyati yaratiladi; keyin bilim va malaka egallanadi; undan so'ng bu resursdan kasbiy, oilaviy yoki jamoat faoliyatida foydalanish masalasi yuzaga keladi. Bosqichlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri va muqarrar o'tish mavjud deb faraz qilish mumkin emas. Birinchi bosqichda maktab mavjudligi muhim bo'lsa, keyingi bosqichda o'qishni davom ettirish va uchinchi bosqichda tegishli imkoniyatlardan foydalanish shartlari ahamiyat kasb etadi.

Ushbu model Iordaniya bo'yicha dalillarni bir-biriga zid ko'rsatkichlar sifatida emas, turli jarayonlar haqidagi axborot sifatida o'qishga imkon beradi. Universitet va kollejlarda ayollar ishtiroki bilan ishchi kuchi tarkibidagi ulushi bir xil maxrajga ega emas. Ta'lim darajasi bilan tug'ilish o'rtasidagi farq esa kasbiy faoliyatdagi natijani o'z-o'zidan ko'rsatmaydi. Siyosiy huquq sanalari ham ta'lim dasturi yoki bandlik statistikasining o'rnini bosa olmaydi. Qiyoslashning vazifasi ularni bitta indeksga birlashtirish emas, har bir dalil tasdiqlaydigan jarayonni aniqlashdir.

Maqola doirasida ayollar ta'limi kengayishining eng aniq ko'rinishi muassasalar va ta'lim yo'llarining ko'payishida namoyon bo'ladi. Oliy ta'limga oid tarixiy ma'lumotlar ayollar ikki turdagi muassasada qatnashganini ko'rsatadi. Kasbiy markazlar esa universitetdan tashqari tayyorgarlik yo'llari borligini yoritadi. Biroq bu dalillardan individual iqtisodiy mustaqillik yoki barcha hududlarda teng imkoniyat haqidagi to'liq xulosa chiqmaydi. Maqolaning asosiy talqini shundan iboratki, institutsional kengayish ayollarning imkoniyatlar doirasini o'zgartirgan, uning natijasi esa foydalanish sharoitlariga bog'liq bo'lgan.

An'anaviy munosabatlarni tahlilda o'zgaras to'siq sifatida tasvirlash ham yetarli emas. Oila bir tomondan o'qish va ishlash qarorlariga shart qo'yishi mumkin; boshqa tomondan ta'lim xarajatini ko'taruvchi asosiy resurs bo'lishi mumkin. Bu ikki vazifa bir oilada bir vaqtda mavjud bo'lishi ehtimoli bor. Shuning uchun oilaning

ta'sirini faqat cheklash yoki faqat qo'llab-quvvatlash tushunchasi bilan baholash soddalashtiradi. Tarixiy tekshiruvda qaysi qaror, qaysi sharoit va qaysi ayollar guruhi haqida gap ketayotgani aniq ko'rsatilishi lozim.

Mehnat bozoriga oid talqin ham shunga o'xshash aniqlikni talab etadi. Ishlamayotgan ma'lumotli ayol holati alohida ma'lumotlarsiz shaxsiy tanlov, oilaviy bosim yoki ish topolmaslik deb tasniflanmaydi. Ushbu holatlarni ajratish uchun ish qidirish, ish sharoiti va qaror sabablari haqida dalil kerak. Maqolada talab omiliga e'tibor qaratilishi madaniy omillarni inkor etmaydi; u turli mexanizmlar bir-birini to'ldirishi yoki ta'sirini kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi. Ayollar ta'limining iqtisodiy natijalari bilim bilan ish imkoniyati o'rtasidagi munosabat orqali baholanadi.

Retrospektiv ilmiy ishlar tarixiy savollarga qo'shimcha tekshirish usullarini taklif qiladi. Maktablarning ochilgan vaqti bilan individual ta'lim yo'lini bog'lash oddiy milliy statistik qiyosdan kuchliroq dalil berishi mumkin. Ammo bunday tadqiqotdagi xulosa qamrab olingan kohortalar, hududlar va tadqiqot dizayniga bog'liq. Mazkur maqola uning natijalarini qayta ishlab chiqilgan hisob-kitob sifatida emas, mustaqil ilmiy adabiyot dalili sifatida qo'llaydi. Shunday yondashuv tarixiy davrning o'z hujjatlari bilan keyingi tahlil o'rtasidagi masofani saqlaydi.

Keyingi tadqiqotlarda muassasalarning qabul va bitiruv hujjatlarini jins hamda yo'nalish bo'yicha qiyoslash mazkur tahlilni aniqlashtirishi mumkin. O'qishga kirganlar va bitirganlar orasidagi farq, bitiruvchilarning ishga joylashishi hamda oilaviy qarorlar haqidagi intervyular turli bosqichlarni bog'lashga yordam beradi. Bunday materiallar bo'lmaganda ta'limning barcha ijtimoiy natijalari haqida miqdoriy hukm chiqarish o'rniga, mavjud dalilning chegarasini saqlash lozim. Hozirgi maqolaning hissasi ta'lim kengayishini ko'p o'lchovli ijtimoiy transformatsiyadan ajratgan holda, ularning tarixiy bog'liqligini izohlashdan iborat.

Xulosa

1950–1990-yillarda Iordaniyada ayollar ta'limi masalasi maktablar, milliy universitetlar va kasbiy tayyorgarlik yo'llarining rivojlanishi bilan bog'liq

o'rganilishi lozim. Tekshirilgan institutsional sanalar va ta'lim kontingenti haqidagi dalillar ayollar uchun bilim olish yo'llari kengayganini ko'rsatadi. Biroq ta'lim xizmatining mavjudligi, ta'limni tugatish va malakadan foydalanish bir-birini avtomatik davom ettiradigan natijalar emas. Shu sababli modernizatsiyani ayollar hayotida bir xil sur'atda yuz bergan uzluksiz taraqqiyot sifatida tasvirlash yetarli emas.

Ta'lim va ijtimoiy maqom o'rtasidagi bog'liqlik kasbiy imkoniyat, oilaviy qaror va jamoat ishtiroki doirasida alohida baholanishi kerak. Ta'lim kontingenti haqidagi ma'lumotlar malaka olishni, demografik so'rov oilaviy jarayonlar bilan bog'liqlikni, siyosiy huquqlar sanalari esa institutsional imkoniyatning o'zgarishini ko'rsatadi. Ushbu dalillarning hech biri mustaqil ravishda barcha ayollarning iqtisodiy yoki siyosiy mustaqilligi haqida to'liq xulosa berolmaydi. Tadqiqot ta'limning ijtimoiy natijalari turli sohalarda farqlanganini tushuntiruvchi yondashuvni taklif qiladi.

Maqolaning asosiy xulosasi shuki, ayollar ta'limi modernizatsiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lgan, ammo uning ijtimoiy samarasini faqat diplomlar yoki qabul ko'rsatkichlari orqali baholash mumkin emas. Oila resurslari, hududiy ta'minot, mehnat talabi va jamoat faoliyatining institutsional sharoitlari bilimning amaliy imkoniyatga aylanishini vositalagan omillar sifatida tekshirilishi zarur. Tarixiy raqamlarni to'g'ri maxraj, yosh guruhi va hudud bilan qo'llash hamda retrospektiv tadqiqotning davrini aniq ko'rsatish ushbu xulosaning ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Metz, H. C. (ed.). Jordan: A Country Study. Washington, DC: Federal Research Division, Library of Congress, 1991. Tadqiqot 1989-yil holatiga oid; onlayn nusxada 1989-yil ko'rsatilgan. Foydalanilgan bo'limlar: Education; Labor Force. <https://www.loc.gov/item/91006858/> ; <https://countrystudies.us/jordan/43.htm> ; <https://countrystudies.us/jordan/48.htm>

2. Assaad, R., Saleh, M. Does Improved Local Supply of Schooling Enhance Intergenerational Mobility in Education? Evidence from Jordan. The World Bank Economic Review. 2018. Vol. 32, No. 3. P. 633–655. DOI: <https://doi.org/10.1093/wber/lhw041>
3. Zhang, H., Assaad, R. Women's access to school, educational attainment, and fertility: Evidence from Jordan. Journal of Development Economics. 2024. Vol. 170. Article 103291. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2024.103291>
4. Assaad, R., Hendy, R., Lassassi, M., Yassin, S. Explaining the MENA paradox: Rising educational attainment yet stagnant female labor force participation. Demographic Research. 2020. Vol. 43, Article 28. P. 817–850. DOI: <https://doi.org/10.4054/DemRes.2020.43.28>
5. Miles, R. Employment and Unemployment in Jordan: The Importance of the Gender System. World Development. 2002. Vol. 30, No. 3. P. 413–427. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00123-1](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00123-1)
6. Zou'bi, A. A. A., Poedjastoeti, S., Ayad, M. Jordan Population and Family Health Survey 1990. Amman and Columbia, Maryland: Department of Statistics; Ministry of Health; IRD/Macro International Inc., 1992. <https://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR20/FR20.pdf>
7. The University of Jordan. About UJ. Universitetning rasmiy institutsional ma'lumoti. <https://www.ju.edu.jo/Pages/AboutUJ.aspx>
8. Yarmouk University. Strategic Plan. Bo'lim: About the University Establishment and Development. Universitetning rasmiy institutsional ma'lumoti. <https://graduatestudies.yu.edu.jo/images/StrategicPlanEn/6/>
9. Jordan University of Science and Technology. Highlights. Universitetning rasmiy institutsional ma'lumoti. <https://www.just.edu.jo/aboutjust/Pages/Highlights.aspx>
10. United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. Annual Report of the Director. 1957. Elektron nusxa: United Nations Question of Palestine. <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-181407/>

11. The Hashemite Kingdom of Jordan. The Development of Education in the Hashemite Kingdom of Jordan. Milliy ta'lim hisoboti. UNESCO Digital Library. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000172236>

12. Jordanian Women's Union. About Us. Tashkilotning rasmiy tarixiy bayoni. <https://www.jwu.org.jo/en/about-us>

13. Inter-Parliamentary Union. Jordan House of Representatives Data on Women. Foydalanilgan bo'lim: Women's suffrage. IPU Parline. <https://data.ipu.org/parliament/JO/JO-LC01/data-on-women/>

14. United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. Report of the Commissioner-General 1 July 1971–30 June 1972. United Nations General Assembly, Official Records, Supplement No. 13. A/8713. https://digitallibrary.un.org/record/730944/files/A_8713-EN.pdf

Elektron manbalarga murojaat qilingan sana: 11.10.2026.